

զան մը կոնակը կը բեռնաւորեն : Եւ աւսով այս ետքիններս ջրոյ մեծագոյն քանակ մը ասդիս անդին տեղափոխելու կարող ըլլալով, հնդկային քաղաքացի հեռագոյն կողմերն ալ ջուրը կը տանին : Բայց միայն անոնք որ վարժած են այս սովորութեան կարող են տիկերու մէջ պահուած ջուրը խմել, որ անախորժ համ մը կը ստանայ :

ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ՍՈՎՈՐՈՅԹՔ

Ամեն մարդ որ իր անձնական պատւոյն գիտակցութիւնն ունի, ռամիկ արարողականին խնդիրներէն վեր է. վասն զի բուն քաղաքավարութիւնը, այն որ սրտէն և ազնուական զգացմունքէ առաջ կու գայ, ամեն երկիր մի և նոյն է. սակայն Անգղիա այն կանոնները՝ որոնց վրայ կը կայանան ընկերութեան դասակարգական աստիճանները, անանկ խիստ են և անանկ ճշդութեամբ կը պահուին, որ ամեն օտարական ուղէ չուղէ պէտք է այն տղայական քաղաքավարութեան օրէնքները սորվի՝ եթէ չուզեր իբր անսովոր մէկ մը և անկիրթ սեպուիլ :

Օտարականաց ամենէն սովորական սխալմունքներէն մէկը, կը գրէ Փրանկ. վէյ, *sir* տիտղոսը իրենց անձին սեփականելն է, որ միայն ասպետաց, պարունայց, խորհրդարանի անդամոց և ուրիշ քաղաքական պաշտամունք ունեցող մարդիկներու կը տրուի : Սակայն ամենէն մեծ վրիպակը՝ այս *sir* տիտղոսը ընտանեաց մականուան նախադաս դրուելն է, որ բոլոր ինքեան միայն անձին յատուկ անուան կը նախադասուի :

Առջի ժամանակները՝ այն ամեն մարդիկ որ ծառայական վիճակէ չէին՝ այլ և ոչ տիտղոս մը ունէին՝ *Master* վերադրականով կը կոչուէին, որ հիմա միայն տղոց կը տրուի : Մասդըր Լեմպդըն՝ Լէմպդընի պզտի տղայն է : Ստուարդենբուր Ժամանակէն ետքը, մեծ մարդու մը

գրելով, պէտք է *Master* տիտղոսը համառօտել այսպէս *M.* ամբողջ գրելը՝ անքաղաքավարութիւն է : Տղոց նկատմամբ խօսելով *Master* ըսելու է, այլ երբ հասակաւոր մարդու մը վրայ կը խօսուի՝ էական բան է դիտել որ *Mister* զուրցուի : Այսպէս ալ ոչ երբեք *Mistress* ամբողջ կը գրուի. այլ *Mrs.*, և կ'արտաբերուի միւսիս :

Աւելի դիտելի անկանոնութիւններ *Mirs* տիտղոսը կը ներկայացնէ : Ընդհանրապէս կը զուրցուի Միս Սարաա, Միս Մէրի, և այլն. բայց պէտք է դիտել, առաջին. որ ընտանեաց մը երէց աղջիկը, ըստ պատշաճութեան օրինաց, չկրնար իր մկրտութեան անուամբը կոչուիլ խօսուած երիտասարդ մը որ ճէնը, Միս. դըր Սիտտընսի երէց աղջիկը իրեն հարանացնելու վրայ է, չի կրնար զան Միս ճէն կոչել, այլ նա մանաւանդ Միս Սիտտընս. բ. որ ազնուատոհմ ընտանիքի մը երէց աղջիկը ոչ երբեք իր մկրտութեան անունը կը կրէ. դեռ որորոցը եղած ժամանակը՝ է միշտ Միս Գրոուֆըրտ կամ Միս Պըտտէզ. գ. կրսեր ճիւղի մը երէց աղջիկը՝ ամեն անգամուն որ երէց ճիւղին երէց հօրեղբորորդւոյն հետ կը գտնուի, ընտանեաց մականուամբ կոչուելու իրաւունքը կը կորսնցնէ. ու ան ատեն կ'ըլլայ Միս Իւլիա, Միս Արապէլլա.... Բայց հօրեղբորորդին զնացածին պէս՝ մէկէն կը դառնայ նորէն կ'ըլլայ միս Գրոուֆըրտ :

Տիտղոս ունեցող ընտանեաց կրտսեր տղայք պատուելի տիտղոսին իրաւունքն ունին, ու կը կոչուին *honorable Mr. Mrs. կամ Miss* :

Քաղաքացւոց տներուն մէջ ծառայութեան անձանց ամենէն տիտղոս մը չտրուիր ոչ մէկ և ոչ միւս սեռի : Ծառայք իրենց անուամբը կը կոչուին. աղախինք՝ իրենց պարզ մականուամբը : Այսպէս աղախնոյ մը խօսելով կը կանչուի, Ուէպէր, Սմիթ, Ուիքօքս, և այլն :

Ասպետի մը կամ պարոնի մը կինը *lady* տիտղոսը իր ազգատոհմին անուանը վրայ կ'աւելցունէ՝ և ոչ երբեք մկրդ.

տութեան անուանը վրայ, եթէ չուզեր իբր անամթ յափշտակող համարուիլ: Եւ յիրաւի որ այս առաւելութիւնը միայն լորտերու, կոմսերու, դերակոմսերու և դքսերու աղջկանց պահուած է. այսպէս այս ետքիններս կը կոչուին Լէտի Լուիզ, Լէտի Լիւսի: Եւ այս՝ ծննդեան առաւելութիւն մըն է՝ որ երբեք չկորսուիր:

Նաև կենաց ամենայն սովորութիւն խստիւ ըստ տիտղոսաց կը կարգադրուի, մինչև նաև ընտանեաց ամենընտանի բաներու մէջ: Կարգին նախնաւորութիւնը և ոչ հիւրասիրութեան նկատմունքներու տեղիք կու տայ:

Անգղիական ճաշի մը անփոփոխելի հիւմը ձուկ մը և խորոված մըն է. բոլոր մնացածը երկրորդական է: Բայց այն արարողութիւնը նշանաւոր ընողն ոչ այնչափ երկրորդականներուն բազմութիւնն է՝ որչափ առջի երկուքին հսկայատես մեծութիւնը: Նախ ձուկը կու գայ: Նշանաւոր հրաւիրեալ մը ըլլալու որ ըլլայ՝ սալամոն մը կամ մեռինէս մը կը հանուի, մեղրի մը չափ մեծութեամբ, հանդերձ այլ և այլ տեսակ տեսակ համեմներով որ Անգղիա շատ ախորժելի են, ու համերին սաստիկ էրող: Ասոնցմէ ետքը կը հանուին գաղղիական ոճով պատրաստուած կերակուրներ, շատ եփած վայրի որսոյ միսեր, քիչ մը հինցած թռչնականներ, ու ծանրամարս խմորեղէններ: Խորովածը՝ տեսակին և հրաւիրելոց թուին համեմատ կ'ըլլայ, ու հոմերական ժամանակի խրախճանաց արժանավայել է: Երկրորդական կերակուրները շատ ու անսովոր են. աւանդուն միջէն ամենէն սովորականը տեսակ մը պլակինդի է վայրենի կանաչեղէններով պատրաստած, ինչպէս խաշնդեղի կամ հաղարջի ցողուններով: Շատ անգամ ալ հազարներ կէս կէս կտրած իբր աղցան կը մատուցուին, զոր ոմանք տերեւներուն ծայրը աղի մէջ թափ խելով անանկ կ'ուտեն: Ընդեղէնները սովորաբար ջրի մէջ կը խաշեն և առանց ուրիշ պատրաստութեան այնպէս խորովածին հետ կը հրամցնեն: Կերակրեղէններէն ետքը կու գան Չէսդրի և

Սդիլդընի ահագնատես պանիրներ ու նաւակաձև թարմ կարագ. անմիջապէս ետքը պտուղը կու գայ, յետոյ ամեն բան կը վերցուի, մինչև սեղանոյ փռոցը, ունորէն գինի ու գաւաթներ կը բերուին: Սեղանին վրայ միայն գինի կը տեսնուի. իսկ գարեջրոյ համար մասնաւոր արարողութիւն մը կայ. ծառաներէն մէկը սկաւառակ մը կը մատուցանէ՝ որուն վրայ գաւաթը պէտք է դնել, որ ծառան կը տանի գարեջուր կը լեցնէ կը բերէ: Ասանկ ընելու որ չըլլաս, սպասաւորը գաւաթդ պիտոր շօշափէ՝ որ վայելչութեան դէմ է:

Այս արարողականին օրէնքները ոչ միայն ազնուականաց դասերը կը պահեն, այլ քիչ շատ բոլոր Անգղիացիք. բաց 'ի երկու ազնուականութիւններէ՝ ազնուականը nobility — և բարետոհմք — gentry —, հասարակ ժողովուրդը ուրիշ շատ մը խտիրներ հնարած է: Այն մարդը որ երկու միլիոնի տէր է, պատուականագոյն է քան զայն՝ որ միայն մէկ և կէս միլիոն ունի, և այսպէս հետզհետէ. այն վաճառականն որ առուտուրէ քաջուած է՝ նախադաս է քան զայն որ դեռ ևս կը շարունակէ. և ով որ իր եկամտից միջոցաւ կ'ապրի՝ բարձրագոյն է քան զայն որ ճարտարութեան մը զբաղած է: Չենք ուզեր ուրիշ հարիւր ու մէկ դասերու ազնուականութեանց վրայ խօսիլ. վասն զի ան ատեն հոմերական թուարկութիւններ պէտք է ընել: Եւ այսպէս այս դասակարգութեանց զանազանութեամբը, ամեն մէկուն ծննդեան, ճոխութեան, արհեստին ու վիճակին համեմատ՝ սահմանը որոշուած ըլլալով, դիւրին է գուշտիկել ինչ աստիճանի պաղութիւն պէտք է տիրէ ընկերական վերաբերութեանց մէջ:

Երբ մէկը Լոնտոնայի փողոցները կը քալէ, երբ այն բազմաթիւ օմնիպուսներու և ուրիշ տեսակ տեսակ կառաց միջէն, կ'անցնի այն ժողովրդեան բազմութիւնը՝ կը տեսնէ որ հրապարակներու, կամուրջներու ու ժուռ գալու տեղուանք կը վխտայ, չիկրնար սկզբան ըմբռնել ինչու համար այն աչքի զարնող փառա-

ւորութիւնները, այն չքեղ փառացի կառքերը, այն ճոխ խանութները, այն հասարակաց շէնքերը, անանկ տխուր երեւոյթ մը ունին. և հազիւ թէ կը ջանայ իր մտաց այն բանին պատճառը տալ, կը տեսնէ որ այն որ Լոնտրան անանկ տխուր կ'ընէ, իր արուեստներէն ու վաճառականութենէն դուրս, է հասարակ ժողովրդեան պակասութիւնը՝ որ ոգելից կեանքի մը էական տարրն է: Բարի զու մէջ՝ այս ժողովրդական տարրը ամեն դին կը գտնուի, փողոցներն ու հրապարակներն իր ներկայութեամբն է որ կը զուարթացնէ, Շօսէ տ'Անդէն, Ֆօպուր Սէնդ Անդուան, ամեն դին կը գտնուի. եթէ թէատրոնական տեսարանք կան՝ հոն ալ կը գտնես. ինչ արարողութիւն ըլլայ՝ ինքն կը խառնուի, ինչ հանդէս կայ՝ ինքն է գլխաւորապէս ներկայ գըտնուողը: Լոնտրա ընդ հակառակն կարծես որ ժողովուրդ չկայ, և անանկ կ'երևայ իբր թէ քաղաքը ազնուականներէ ու մուրացկաններէ կը բաղկանայ: Սովորութիւնները միակերպ են, միակերպ բնաւորութիւնները, միակերպութիւն կը տեսնես դէմքերու վրայ, միօրինակ շարժմանց կերպերը: Ամեն մարդ սե կը հագնի, ամեն մէկը նոյն տխուր ձևով կը զբօսնու, և ամենուն վրայ ձանձրացած մարդու եղանակ կը կարդաս: Արհեստաւորը, վաճառականը, պարապորդը մի և նոյն հասարակաց տունը — public-house — կը մտնեն, նոյն լոխ կերպարանքը կը պահեն, և առջի բերան ամենին տարբերութիւն չեն երեցներ: Թէ որ ժողովրդական մը ուրիշ ընկերի մը հանդիպի, ինչպէս ազնուական մը ուրիշ ազնուականի՝ ասանկ կը զուրցէ. ինչ գեղեցիկ օր : — Սքանչելի՛ օր, կը պատասխանէ միւսը. յետոյ իւրաքանչիւրը ճամբան կը շարունակէ: Հանէ լորտի մը ծառային վրայէն իր նշանազգեստը, իր տիրոջը հետ կը չփոթես. ինքն ալ մի և նոյն խիստ ու չափեալ կերպն ունի, մի և նոյն պաղ և արհամարհող հայեցուածքը: Բոլոր Անգղիայից կարծես թէ մի և նոյն կաղապարէ թափուած են:

Եւ այսպէս Անգղիայից նաև ամենէն մանր բաներու մէջ իրենց հաւասարութեան սկզբանը դէմ ունեցած հակառակութիւնը կը ցուցնեն: Վաճառական մը ստերլիններով իր հաշիւները կ'ընէ, բժիշկ մը կամ ուրիշ ազատ արհեստի ետէ ինկող մը՝ կինէով կը հաշուէ, թէպէտ և այդ դրամն ալ չգործածուիր: Ազատ արուեստից շահը այս բանիս մէջ այս կ'ըլլայ, որ ցուցնելու համար՝ օրինակի աղագաւ՝ բժշկի մը վիճակը որչափ յարգելի է, մէկ այցելութեան մը համար մէկ կինէի արժէքը կը հատուցուի, որ է մէկ լիրա ստերլին և մէկ շիլին, մինչդեռ գեղավաճառին միայն մէկ լիրա մը կը տրուի:

Դժուարին է գուշակել ինչպէս սովորութիւնը բռնաւորի պէս տիրած է. գրեթէ որոշուած է դրանը զարնելու հարուածոց թիւը:

Մանր առուտուրի վաճառքը կամ ծառայից վերաբերեալ նիւթերը՝ գլխաւոր դռնէն մտնալ չեն կրնար: Նամակաբաշխ սպասաւորը որպէս զի մերժուելու վտանգէն ազատ ըլլայ՝ պէտք է ուշ գնէ որ երկու հարուածով նշան տայ: Հանդարտաբարոյ մէկ մը հինգ հարուած որոշ որոշ պիտոյ տայ. խաթունները շատ մը թեթեւ ու շուտ շուտ հարուածներով իրենց գալուստը կը նշանակեն:

Օտարական մը՝ որ անձին պատիւը կ'ուզէ՝ պէտք է յատուկ նշանակութիւն ունեցող բառերէ վախնայ: Վայ իրեն և թէ խօսելու ժամանակը անդրաժամառի. քի կամ շապիկի անունը արտաբերէ. հանգերձից նկատմամբ՝ միայն գլխարկի ու զգեստի անունը տալու իրաւունք ունի. սեղանի վրայ պէտք է զգուշանայ թռչնականի մը ազդրը ուղեւու. պէտք չէ զարմանայ որ Բիանոյի մը ոտքերը ծածկած է. պարկեշտութիւնը ասանկ կը պահանջէ: Լոնտրան շատ ցոփ քաղաք մըն է, սակայն խօսքերու մէջ շատ զգուշաւոր: Ինչ որ խօսակցութեան արարողութեանց ցուցակին մէջ նշանակուած չէ՝ կ'ըլլայ խորք — shocking —: Այս եղանակը կամ կեղծաւորական կերպը՝ որուն

դէմ այնչափ զրգռեցաւ Լորտ Պայրն, Անգղիոյ ամենածանր բարոյական հիւանդութիւնն է. պէտք է որոշեալ բառերը գործածել՝ եթէ մէկը չուզեր gentlemanի պատիւը կորսնցնել. կրօնքի, քաղաքականութեան, մատենագրութեան մէջ պէտք է մէկը աղէկ որոշ կարծիք ունենայ՝ եթէ չուզեր շոքիկն կ'անհամատ համարուիլ: Ասկէ՝ անգղիական ընկերութեան հասարակ խօսակցութիւնները զուրկ են ամենեւին նախատիպ կնիքէ և բոլորովին ցամաք:

ՀԻՆԴ ՇԱՐԱԹ ՕԴԱՊԱՐԿԻ ՄԷՁ

ՀԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՐԻՑ ԱՆԳՂԻԱՑԻՈՑ

ՅԱՓՐԻԿԻ

(Տես երես 317)

— Հանդարտէ, սիրեցեալդ Տիք, պատասխանեց տղոգորը, կը հասկընամ քու կրիցդ պատճառը: Դու ինծի նեղացած ես, վասն զի իմ նոր առաջադրութիւններս քեզի դեռ չեմ հաղորդած:

— Ասոնք նոր առաջադրութիւններ անուանելու սիրտ ունի:

— Շատ զբաղած էի, շարունակեց ըսելու Սամուէլ, առանց ուշ դնելու աւոր խօսքին, շատ բան ունէի ընելու: Բայց ապահով եղիր որ ճամբայ չէի ելել առանց քեզի գրելու...

— Ի՛հ, ատոր ամենեւին փոյթ չունիմ:...

— Վասն զի զքեզ հետս կ'ուզեմ տանիլ:

Սկովտիացին այժեման պէս նետուելով վեր ցատկեց:

— Ի՞նչ. միթէ երկուքս ալ կ'ուզես որ Բէթլէհէմի՝¹ Խենդանոցը փակեն:

— Յոյսս վրադ դրած եմ ապահովապէս, սիրեցեալդ Տիք, և շատերու վրայ զքեզ նախապատիւ ընտրած եմ:

¹ Խենդանոց՝ ի Լոնտոն:

Քէննըտի ապշած մնաց:

— Թէ որ տասը վայրկեան ինծի մտիկ ընես, պատասխանեց հանգաւ տաբար տղոգորը, ինծի շնորհակալ պիտոր ըլլաս:

— Առանց կատակի կը խօսիս:

— Ամենեւին անկատակ:

— Եւ եթէ հետդ գալու չհաւանիմ:

— Դու հրաւէրս պիտոր չմերժես:

— Բայց մերժելու որ ըլլամ:

— Մինակ ճամբայ պիտոր ելլեմ:

— Նստի՛նք, ըսաւ որսորդը, և առանց կրից խօսինք: Որովհետեւ ըսածդ կատակ մը չէ, կ'աժէ որ վիճաբանենք քիչ մը:

— Վիճենք նախաճաշիկ ընելով, եթէ քեզի անհաճոյ չէ, սիրեցեալդ Տիք:

Երկու բարեկամներն մէկմէկու դիմացը նստեցան պզտի ստուլի մը առջևը, սանտովիչի՝¹ բարդ մը և թէյի խոշոր աւան մը մէջերնին:

— Սիրեցեալդ Սամուէլ, ըսաւ որսորդը, քու մտածութիւնդ յիմարական է. անկարելի է. ոչ ծանրախոհ բան է և ոչ գործադրելի:

— Այս՝ փորձը ընելէս ետքը կը ստուգենք:

— Բայց բուն ալ այս փորձն ընելու չէ:

— Ինչո՞ւ համար. կը խնդրեմ:

— Հապա վտանգները, և ամեն տեսակ արգելքները:

— Արգելքները, պատասխանեց Ֆերկըսըն ծանրաբարոյութեամբ, անոր համար եղած են որ մարդ անոնց յաղթէ. իսկ վտանգներու նկատմամբ, ո՞վ կրնայ յոյս ունենալ անկէ փախչելու: Կենաց մէջ ամեն բան վտանգ է. կրնայ վերջի աստիճանի վտանգաւոր ըլլալ ստուլին առջև նստիլը՝ ինչպէս զլխարկը գլուխը անցնելը. միւս կողմանէ պատահելիքը պէտք է պատահածի պէս համարել, և ներկայն ապագային մէջ նշմարել, վասն զի ապագայն ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ քիչ մը հեռաւոր ներկայ մը:

¹ Հացի կտորներ կտրագոյլ և խոզի ապխտով: